९. वित्तीय विवरणांचे विश्लेषण
(Analysis of Financial Statement)

अभ्यास घटक

९.१ वित्तीय विवरणांचा अर्थ, उद्देश आणि मर्यादा.

९.२ वित्तीय विवरण विश्लेषणांची साधने.

९.२.१ (अ) तुलनात्मक विवरणे

९.२.२ (ब) सामान्य आकाराची विवरणे

९.२.३ (क) रोख प्रवाह विश्लेषण

९.३ लेखांकीय अनुपातांचा अर्थ, उद्देश आणि वर्गीकरण.

अनुपाताचे वर्गीकरण :

(अ)	ताळेबंद अनुपात (Balance Sheet Ratio)	:	(१)	चल अनुपात (Current Ratio)
			(२)	तरल अनुपात (Liquid Ratio)
(ब)	उत्पन्न विवरण अनुपात (Income Statement Ratio)	:	(१)	सकल लाभ अनुपात (Gross Profit Ratio)
			(२)	परिचालन लाभ अनुपात (Operating Profit Ratio)
			(३)	शुद्ध लाभ अनुपात (Net Profit Ratio)
			(४)	परिचालन अनुपात (Operating Ratio)
(क)	संयुक्त अनुपात (Combined Mixed Ratio)	:	(१)	गुंतविलेल्या भांडवलावर प्राप्ती (Return On Capital Employed (ROCE))
			(२)	गुंतवणुकीवर प्राप्ती (Return on Investment) (ROI)

क्षमता विधाने :

❑ *या प्रकरणाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थी सक्षम होतील :*

- *वित्तीय विवरण विश्लेषणांचा अर्थ,उद्देश आणि मर्यादा जाणून घेण्यास समर्थ होतील.*
- *वित्तीय विवरण विश्लेषणांची साधने समजतो.*
- *सामान्य आकाराची तुलनात्मक विवरणे आणि रोख प्रवाह विवरणे विद्यार्थ्यांना तयार करता येतील.*
- *लेखांकीय आणि विश्लेषणात्मक अनुपातांचा अर्थ,उद्देश आणि वर्गीकरणाची माहिती विद्यार्थ्यांना मिळेल.*

९.१ अर्थ(Meaning)

वित्तीय विवरणे नियमितपणे तयार करावेच लागतात. सामान्यतः व्यवहारांची संपूर्ण माहिती आर्थिक वर्षाच्या शेवटी खातेवहीत लिहून त्यांचे वित्तीय विवरणात विश्लेषण केले जाते.

“व्यावसायिकाकडून व्यवसायाची नफ्याची क्षमता, शोधन क्षमता प्रगतीचा अदांज बांधण्यासाठी आणि वित्तीय शक्ती व स्तर शोधण्यासाठी जी विवरणे तयार केली जातात त्यांना वित्तीय विवरणे म्हणतात.”

अशी विवरणे व्यवसायाची वित्तीय स्थिती व प्रबंधकीय कामगिरीचे पूर्ण चित्र स्पष्टपणे दर्शवितात.

वित्तीय विवरणे ही नफा उद्देश असलेल्या संस्था तसेच नफ्याचा उद्देश नसलेल्या संस्थासुद्धा तयार करतात.

दोन महत्त्वाची विवरणे :

(१) ताळेबंद/ स्थिती विवरण (Balance Sheet / Position Statement).

(२) नफा तोटा खाते / उत्पन्नाचे विवरण (Profit & Loss Account/Income Statement))

वित्तीय विवरणांचे विश्लेषणात दोन पैलू असतात.

(अ) विश्लेषणात्मक माहिती : वित्तीय विवरणांच्या माहितीचे वर्गीकरण पद्धतशीरपणे सादर केली जाते.

(ब) माहितीचे पृथ:करण म्हणजे अर्थ आणि महत्त्वाचे स्पष्टीकरण होय.

वरील दोन्ही पैलू एक दुसऱ्याला पूरक असतात.

वित्तीय विवरणांचे उद्देश (Objectives of Financial Statement Analysis):

वित्तीय विवरण हे वित्तीय माहितीचे स्रोत असून या माहितीचा भागधारक, गुंतवणूकदार, कामगार पुरवठा करणारे मक्तेदार आणि कर अधिकारी इ. लोकांना उपयोग होतो. :

(१) नियोजन करण्यासाठी मदत होते.

(२) व्यवसायाला उत्पन्नाचा अंदाज लावण्यास सहाय्य करते.

(३) गुंतवणुकीबाबत निर्णय घेण्यासाठी सहाय्य करते.

(४) व्यवस्थापनाला आपल्या व्यवसायाची कार्यक्षमता वाढविण्यास मदत होते.

(५) वित्तीय विवरणामुळे आर्थिक संसाधनाची माहिती प्रदान होते.

(६) व्यवसायिक कृती शिवाय निव्वळ संसाधनामध्ये बदल करण्यासाठी महत्त्वाची माहिती पुरविणे.

(७) वित्तीय विवरणांचा वापर करणाऱ्या पक्षांना व्यवसायाशी संबंधित माहिती उघड करता येते.

वित्तीय विवरणामुळे व्यवसायाची वित्तीय कामगिरी व वित्तीय स्थितीत होणारे बदल हे वित्तीय विवरणांचा वापर करणाऱ्या पक्षांना आर्थिक निर्णय घेण्यासाठी उपयुक्त ठरते.

वित्तीय विवरणांच्या मर्यादा (Limitations of Financial Statement Analysis):

व्यवसायाच्या वित्तीय स्थितीची शक्ती, कमतरता आणि कृतीची पडताळणी करण्यासाठी वित्तीय विवरणे ही एक सक्षम यंत्रणा आहे.

व्यवसायाच्या वित्तीय विवरणाचे विश्लेषण हे व्यवसायाच्या वित्तीय विवरणात व्यवसायाचे आर्थिक निर्णय आणि वित्तीय परिस्थितीच्या माहितीवर अवलंबून असते.

वित्तीय विवरण विश्लेषणाला खालील मुख्य मर्यादा पडतात.

(१) अपूर्ण आणि अचूक माहिती : वित्तीय विवरणे फक्त अंतरिम अहवाल दाखविते. अचूक नफा-तोटा आणि वित्तीय स्थिती ही विवरणे बंद केल्यानंतरच व्यवसायिकाला माहिती होते. म्हणून वित्तीय विवरणातून मिळणारी माहिती ही परिपूर्ण आणि अचूक असतेच असे नाही.

(२) ऐतिहासिक माहिती : वित्तीय विवरणाकडून पुरविली गेलेली माहिती ही ऐतिहासिक स्वरूपाची असते. कारण ही माहीती ऐतिहासिक किंमती आणि संपत्तीच्या पुस्तकी मूल्याच्या आधारावर तयार केलेली असते. ही माहिती किंमत पातळीत झालेले बदल लक्षात घेत नाही.

(३) लेखांकीय संकल्पना आणि परंपरेवर आधारित : वित्तीय विवरणे ही लेखांकीय संकल्पना आणि परंपरेच्या आधारावर तयार केली जातात. त्यामुळे याचा अर्थ असा की, ही विवरणे सत्यतेपासून खूप दूर असून विवरणांचे विश्लेषणाचा जास्त उपयोग केला जात नाही.

(४) **वैयक्तिक निर्णयाचा प्रभाव :** व्यवसायाचे वैयक्तिक निर्णय हे वित्तीय विवरणांच्या निष्कर्षांना प्रभावित करतात अशा अनेक बाबी असतात की जे लेखापाल ठरवित असतो जसे, **उदा.** घसारा पद्धती, स्कंधाचे मूल्यांकन, अस्थागत खर्च ठरविणे इ.

(५) **अतुलनीय अस्तित्व :** वित्तीय विवरण अतुलनीय तयार करण्यासाठी विवरण तयार करण्याच्या तारखेत केलेला बदल, व्यवसायाचे स्वरूप आणि लेखांकनाची पद्धती यामुळे वित्तीय विवरण अतुलनीय करण्यासाठी मर्यादा पडतात.

(६) **स्थिर विवरण :** वित्तीय विवरणाचे स्वरूप स्थिर असते. ते व्यवसायाची परिपूर्ण आकडेवारी दर्शवितात. तसेच ही विवरणे ही आकडेवारी कोठून आलेली आहे याची प्रक्रिया सादर करीत नाही.

(७) **आकर्षक मांडणीचा परिणाम :** काही वेळेला व्यवस्थापन वित्तीय विवरणातून दिखाऊ चित्र प्रदर्शित करतात यामुळे व्यवसायाचा उत्तम नफा दाखविण्यासाठी विक्रीमध्ये वाढ, सवंरण स्कंधाचे अधिमूल्यन आणि वर्षअखेरची खरेदी दाखविली जात नाही यालाच आकर्षक मांडणीचा परिणाम असे म्हणतात. वरील सर्व मर्यादामुळे वित्तीय विवरण विश्लेषणावरून व्यवसायाची खरी आर्थिक शक्ती किंवा दुर्बलता मिळविता येत नाही. या सर्व मर्यादांचा विचार करून व्यवसायाचा वित्तीय विवरण विश्लेषणाच्या आधारे व्यवसाया बाबतचे निर्णय घ्यावेत.

उभ्या ताळेबंदाचा नमूना

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
१) **निधीचे स्रोत**		
१) **मालकीचा निधी / भागधारकांचा निधी.**		
अ) **भाग भांडवल**		
सम/सामान्य भाग भांडवल	xxx	
अग्रहक्क भाग भांडवल	xxx	
	xxxx	
ब) **संचिती व वाढावा**		
नफा आणि तोटा	xxx	
राखीव निधी	xxx	
प्रतिभूती वाढावा	xxx	
	xxxx	
क) **(–) काल्पनिक संपत्ती**	(x)	xxxx
स्वनिधी/एकूण उपलब्ध निधी		
२) **कर्जाऊ निधी**		
बँक कर्ज	xxx	
कर्ज रोखे	xxx	xxxx
एकूण उपलब्ध निधी		xxxx
निधीचा उपयोग :		
१) **स्थिर संपत्ती**		
भूमी व इमारत		xxxx
यंत्र आणि सयंत्र		xxxx
फर्निचर		xxxx
मोटार वाहन		xxxx

२) **गुंतवणूक**		XXXX
३) **खेळते भांडवल**		
चल संपत्ती	XXX	
तरल संपत्ती	XXX	
रोकड	XXX	
बँक	XXX	
ऋणको	XXX	
प्राप्य विपत्र	XXX	
एकूण तरल संपत्ती	XXXX	
अतरल संपत्ती		
माल साठा (स्कंध)	XXX	
पूर्वदत्त खर्च	XXX	
अग्रीम	XXX	
एकूण अतरल संपत्ती	XXXX	
एकूण चल संपत्ती	XXXX	
(–) चल देयता		
तरल देयता	XXX	
धनको	XXX	
देयविपत्र	XXX	
एकूण चल देयता	XXX	
अतरल देयता		
अधिकोष अधिविकर्ष	XXXX	
खेळते भांडवल (चल संपत्ती – चल देयता)		XXXX
एकूण निधीचा उपयोग / वापर		

उदाहरणे

१. खालील दिलेल्या ताळेबंदाचे रूपांतरण उभ्या ताळेबंदात करा.

ताळेबंद ३१ मार्च २०१९ रोजीचा

देयता	रक्कम (₹)	संपत्ती	रक्कम (₹)
भांडवल	५०,०००	स्थिर संपत्ती	६०,०००
राखीव	१५,०००	गुंतवणूक	१०,०००
१२% कर्ज	३०,०००	चल संपत्ती	५५,०००
चल देयता	३०,०००		
	१,२५,०००		१,२५,०००

उत्तर :

उभे ताळेबंद ३१ मार्च २०१९ रोजीचे

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
I) निधीचे स्रोत		
१) मालकीचा निधी		
भांडवल	५०,०००	
(+) राखीव	१५,०००	
(–) काल्पनिक संपत्ती	Nil	
शुद्ध मूल्य		६५०००
२) कर्जाऊ निधी		
१२% कर्ज		३०,०००
एकूण निधीचा उपयोग / नियोजित भांडवल		९५,०००
II) निधीचा उपयोग		
३) स्थिर संपत्ती		६०,०००
४) गुंतवणूक		१०,०००
५) खेळते भांडवल :		
अ) चल संपत्ती	५५,०००	
ब) (–) चल देयता	३०,०००	२५,०००
एकूण निधीचा उपयोग / नियोजित भांडवल		**९५,०००**

२. **खालील दिलेल्या ताळेबंदाचे रूपांतरण उभ्या ताळेबंदात करा.**

ताळेबंद ३१ मार्च २०२० रोजीचा

देयता	रक्कम (₹)	संपत्ती	रक्कम (₹)
भांडवल	८०,०००	स्थिर संपत्ती	७५,०००
राखीव आणि वाढावा	२०,०००	गुंतवणूक	२०,०००
१२% कर्ज	२४,०००	चल संपत्ती	४४,०००
चल देयता	१५,०००		
	१,३९,०००		**१,३९,०००**

उत्तर :

उभे ताळेबंद ३१ मार्च २०२० रोजीचे

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
I) निधीचे स्रोत		
१) मालकीचा निधी		
भांडवल	८०,०००	
(+) राखीव आणि वाढावा	२०,०००	
शुद्ध मूल्य		१,००,०००
२) कर्जाऊ निधी		
१२% कर्ज		२४,०००
एकूण उपयोजित निधी / नियोजित भांडवल		१,२४,०००
II) निधीचा उपयोग		
३) स्थिर संपत्ती		७५,०००
४) गुंतवणूक		२०,०००
५) खेळते भांडवल		
(+)चल संपत्ती	४४,०००	
(-) चल देयता	-१५,०००	२९,०००
एकूण उपयोजित निधी/ नियोजित भांडवल		१,२४,०००

उभे उत्पन्न विवरण.

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
उत्पन्न		
विक्री	XXX	
(-) विक्री परत	XXX	
निव्वळ विक्री		XXXX
(-) **विक्री केलेल्या मालाचे मूल्य**		
प्रारंभण स्कंध	XXX	
(+) खरेदी	XXX	
(+) मजूरी	XXX	
(+) आगत वाहन व्यय	XXX	
(+) प्रत्यक्ष खर्च	XXX	
(-) संवरण स्कंध	XXX	XXXX
		XXXX
ढोबळ नफा / सकल लाभ		
(-) परिचालन खर्च :		
प्रशासकीय खर्च	XXX	
विक्री खर्च	XXX	XXXX
एकूण परिचालन खर्च		XXXX

परिचालन नफा		XXXX
(+) अपरिचालन उत्पन्न		XXXX
(+) अपरिचालन खर्च		XXXX
करपूर्व शुद्ध नफा / निव्वळ नफा		XXXX
(–) कर (शुद्ध/निव्वळ नफ्यावर आकारणी)		
शुद्ध नफा / निव्वळ नफा (कर पश्चात)		XXX
		XXX

३. खाली दिलेल्या व्यापार खाते, नफा तोटा खात्यावरून उभे उत्पन्न विवरण तयार करा.

व्यापार आणि नफा – तोटा खाते ३१ मार्च२०१९ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता

नावे **जमा**

तपशील	रक्कम (₹)	तपशील	रक्कम (₹)
प्रारभंण स्कंध	३,५०,०००	विक्री	११,००,०००
खरेदी	७,००,०००	सवंरण स्कंध	२,००,०००
मजुरी	५०,०००		
ढोबळ नफा खाली नेला	२,००,०००		
	१३,००,०००		१३,००,०००
कार्यालय खर्च	१,००,०००	ढोबळ नफा खाली आणला	२,००,०००
विक्री खर्च	५०,०००		
वित्तीय खर्च	२०,०००		
शुद्ध नफा (स्थानांतरित केला)	३०,०००		
	२,००,०००		२,००,०००

उत्तर : **उभे उत्पन्न विवरण ३१ मार्च २०१९**

अ.क्र.	तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
१.	विक्री		११,००,०००
२.	(–) मालाची विक्री किंमत / मूल्य		
	प्रारभंण स्कंध	३,५०,०००	
	(+) खरेदी	७,००,०००	
	(+) मजुरी	५०,०००	
		११,००,०००	
	(–) संवरण स्कंध	२,००,०००	९,००,०००
३.	ढोबळ नफा		२,००,०००
४.	(–) परिचालन खर्च :		
	प्रशासकीय खर्च	१,००,०००	
	विक्री खर्च	५०,०००	
	वित्तीय खर्च	२०,०००	
५.	एकूण परिचालन खर्च		१,७०,०००
६.	शुद्ध नफा / निव्वळ नफा		३०,०००

४. **खाली दिलेल्या व्यापार आणि नफा तोटा खात्याचे उभे उत्पन्न विवरण तयार करा.**

व्यापार आणि नफा – तोटा खाते

३१ मार्च२०२० रोजी बंद होणाऱ्या वर्षाकरिता

नावे **जमा**

तपशील	रक्कम (₹)	तपशील	रक्कम (₹)
प्रारभंण स्कंध	२,००,०००	विक्री	१२,००,०००
खरेदी	९,००,०००	सवंरण स्कंध	३,००,०००
मजुरी	१,००,०००		
ढोबळ नफा खाली नेला	३,००,०००		
	१५,००,०००		१५,००,०००
कार्यालय खर्च	१,२५,०००	ढोबळ नफा खाली आणला	३,००,०००
विक्री खर्च	१,००,०००		
वित्तीय खर्च	३०,०००		
शुद्ध नफा स्थानांतरित	४५,०००		
	३,००,०००		३,००,०००

उत्तर :

उभे उत्पन्न विवरण

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
१) विक्री		१२,००,०००
२) (वजा) : मालाची विक्री किंमत / मूल्य :		
प्रारभंण स्कंध	२,००,०००	
खरेदी	९,००,०००	
मजुरी	१,००,०००	
	१२,००,०००	
(वजा) : संवरण स्कंध	३,००,०००	९,००,०००
३) ढोबळ नफा		३,००,०००
४) परिचालन खर्च :		
कार्यालय खर्च	१,२५,०००	
विक्री खर्च	१,००,०००	
वित्तीय खर्च	३०,०००	२,५५,०००
५) एकूण परिचालन खर्च		
६) शुद्ध नफा		४५,०००

९.२ वित्तीय विवरण विश्लेषणाची साधने (Tools for Financial Statement Analysis) :

वित्तीय विवरणे आपणांस संपत्ती, देयता, महसुली खर्च, नफा आणि तोटा यांचे आकडे देतात परंतु व्यवसायाची नफा कमविण्याची क्षमता, तरलता आणि वित्तीय सुबद्धता दिसून येण्यास मर्यादा पडतात.

वित्तीय विवरणांची मुख्य साधने खालील प्रमाणे आहेत.

(अ) तुलनात्मक विवरण विवरण

(ब) सामान्य आकारचे विवरण

(क) रोख प्रवाह विश्लेषण

९.२.१ तुलनात्मक वित्तीय विवरण (Comparative Financial Statement) :

दोन कालावधी मधील वित्तीय विवरण आणि परिचालन नफा यातील तुलना करून अर्थ आणि निष्कर्ष काढले जातात त्यास तुलनात्मक वित्तीय विवरण असे म्हणतात.

अर्थ : ज्या विवरणामध्ये दोन किंवा दोन पेक्षा अधिक वर्षाचे वित्तीय स्थिती दर्शविण्याची सुविधा असते त्या विवरणाला तुलनात्मक वित्तीय विवरण संबोधले जाते.

तुलनात्मक वित्तीय विवरणांची साधने :

(१) तुलनात्मक ताळेबंद

(२) तुलनात्मक उत्पन्नाचे विवरण.

(१) तुलनात्मक ताळेबंद : ज्या विवरणात दोन किंवा दोन पेक्षा अधिक तारखांची संपत्ती आणि देयता आणि त्यांच्या मूल्यात होणारी वाढ आणि घट यांची माहिती प्राप्त होऊ शकते अशा विवरणाला तुलनात्मक ताळेबंद म्हटले जाते.

श्री. फालके यांच्या मते, "असे विवरण ज्यामध्ये एकाच व्यवसायिक संस्थेचे दोन वेगवेगळ्या वर्षाचे ताळेबंद ज्यामध्ये संपत्ती व देयताच्या रक्कमांची तुलना केली जाते अशा विवरणाला तुलनात्मक ताळेबंद असे म्हणतात." अशा तुलनेमुळे संपत्ती व देयतेमध्ये असणाऱ्या फरकावर प्रकाश टाकून अशा संपत्ती व देयतामध्ये प्रगती करता येते किंवा सुधारणा करता येते.

तुलनात्मक ताळेबंदाचा मुख्य उद्देश म्हणजे व्यवसायाची अल्प आणि दीर्घ मुदतीची शोधन क्षमतेची गणना करणे होय.

तुलनात्मक ताळेबंद तयार करण्याच्या पायऱ्या (Methods of preparing comparative Balance Sheet) :

ताळेबंदात समाविष्ट असणाऱ्या संपत्ती व देयतेमधील विविध घटकांच्या मूल्यात झालेल्या वाढ आणि घटीची टक्केवारी पूर्णपणे विचारात घेऊन तुलनात्मक ताळेबंद तयार केला जातो.

तुलनात्मक ताळेबंद तयार करतांना खालील पायऱ्या विचारात घ्याव्यात :

पायरी १ : विवरणाच्या पहिल्या रकान्यात संपत्ती व देयतेची रक्कम लिहावी.

पायरी २ : विवरणाच्या दुसऱ्या रकान्यात मागील वर्षाची रक्कम लिहावी.

पायरी ३ : विवरणाच्या तिसऱ्या रकान्यात चालू वर्षाची रक्कम लिहावी.

पायरी ४ : चौथ्या रकान्यात (चालू रकान्यात आणि मागील वर्षाचा रकान्यातील फरक) दोन्ही रकान्यातील फरक लिहावा.

पायरी ५ : पाचव्या रकान्यात फरकाची टक्केवारी लिहावी. (मागील वर्षाच्या आकडेवारीतील बदलाची टक्केवारी पूर्णपणे व्यक्त करावी).

$$\text{टक्केवीरीतील \% बदलाचे सूत्र} = \frac{\text{अंतिम बदल}}{\text{मागील वर्ष}} \times १००$$

५. **खाली वरूण ट्रेडर्सचे ३१.३.२०१९ आणि ३१.३.२०२० रोजी संपणाऱ्या वर्षाचे ताळेबंद दिलेले आहेत.**

देयता	**३१-३-२०१९ (₹)**	**३१-३-२०२० (₹)**	**संपत्ती**	**३१-३-२०१९ (₹)**	**३१-३-२०२० (₹)**
भाग भांडवल	२,५०,०००	३,७०,०००	स्थिर संपत्ती	३,५०,०००	५,७०,०००
राखीव व वाढवा	६०,०००	१,००,०००	चल गुंतवणूक	१,२०,०००	१,७०,०००
सुरक्षित कर्ज	१,००,०००	१,६०,०००	संपत्ती	१,३०,०००	१,२०,०००
असुरक्षित कर्ज	९०,०००	१,४०,०००			
चल देयता	१,००,०००	९०,०००			
	६,००,०००	**८,६०,०००**		**६,००,०००**	**८,६०,०००**

वरूण ट्रेडर्सचे ३१.३.१९ आणि ३१.३.२० रोजीचे तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.

उत्तर : वरूण ट्रेडर्सचे ३१.३.२०१९ आणि ३१.३.२०२० रोजीचे तुलनात्मक ताळेबंद खालीलप्रमाणे आहेत.

तपशील	**१ ३१.३.१९ (₹)**	**२ ३१.३.२० (₹)**	**३ (२-१) अंतिम बदल (₹)**	**४ ($\frac{३}{१}$ × १००) टक्केवारीतील बदल**
I) निधीचे स्रोत				
अ) मालकिची निधी				
i) भाग भांडवल	२,५०,०००	३,७०,०००	१,२०,०००	४८% वाढ
ii) राखीव निधी व वाढवा	६०,०००	१,००,०००	४०,०००	६६.६७% वाढ
एकूण उपलब्ध निधी	३,१०,०००	४,७०,०००	१,६०,०००	५१.६१% वाढ
ब) कर्जाऊ भांडवल				
i) सुरक्षित कर्ज	१,००,०००	१,६०,०००	६०,०००	६०% वाढ
ii) असुरक्षित कर्ज	९०,०००	१,४०,०००	५०,०००	५५.५५% वाढ
एकूण कर्जाऊ निधी	१,९०,०००	३,००,०००	१,१०,०००	५७.८९% वाढ
एकूण उपलब्ध निधी (अ + ब)	५,००,०००	७,७०,०००	२,७०,०००	५४% वाढ
II) निधीचा उपयोग				
अ) स्थिर संपत्ती	**३,५०,०००**	**५,७०,०००**	**२,२०,०००**	६२.८६% वाढ
ब) गुंतवणूक	**१,२०,०००**	**१,७०,०००**	**५०,०००**	४१.६०% वाढ
क) खेळते भांडवल				
१) चल संपत्ती	१,३०,०००	१,२०,०००	१०,०००	७.६९% घट
२) (-) चल देयता	१,००,०००	९०,०००	१०,०००	१०% घट
खेळते भांडवल (चल संपत्ती-चल देयता)	**३०,०००**	**३०,०००**	-	-
एकूण निधीचा उपयोग (अ + ब + क)	५,००,०००	७,७०,०००	२,७०,०००	**५४% वाढ**

भागभांडवलातील सरासरी बदल

$$\text{टक्केवारी बदल} = \frac{\text{अंतिम बदलाची रक्कम}}{\text{मागील वर्षाची रक्कम}} \times १००$$

$$= \frac{१,२०,०००}{२,५०,०००} \times १०० = ४८\ \%$$

उत्पन्नाचे तुलनात्मक विवरण (Comparative Income Statement)

तुलनात्मक विवरण : उत्पन्न विवरण हे परिचालन शुद्ध नफा आणि तोटा दर्शवितो. तुलनात्मक उत्पन्न विवरणात दोन किंवा दोन पेक्षा जास्त कालावधीची परिपूर्ण आकडेवारी दर्शविली जाते. एक किंवा दोन कालावधीत पूर्णपणे बदल दिसून येतो. एक ठरावीक कालावधीची दोन किंवा त्यापेक्षा अधिकची आकडेवारी आजूबाजूला दाखवितात. वाचक विक्रीत झालेली वाढ किंवा घट ताबडतोब पडताळणी करू शकतो. जसे, विक्री मूल्यात झालेली वाढ किंवा घट इत्यादी.

तुलनात्मक उत्पन्न विवरण तयार करण्याची पद्धती : वेगळ्या व्यापार आणि नफा तोटा खात्यात होणारी वाढ आणि घट तुलनात्मक उत्पन्न विवरणात दर्शविली जाते.

तुलनात्मक उत्पन्न विवरण तयार करतांना खालील पायऱ्या विचारात घ्याव्यात.

पायरी १ : पहिल्या रकान्यात खर्च व उत्पन्न खात्याची रक्कम लिहावी.

पायरी २ : उत्पन्न विवरणाच्या दुसऱ्या रकान्यात मागील वर्षाची आकडेवारी लिहावी.

पायरी ३ : उत्पन्न विवरणाच्या तिसऱ्या रकान्यात चालू वर्षाची आकडेवारी लिहावी.

पायरी ४ : चौथ्या रकान्यात (जसे चालू वर्षीच्या आकडेवारी आणि मागील वर्षाची आकडेवारीतील फरक) दोन्ही रकान्यातील परिपूर्ण फरक लिहावा.

पायरी ५ : पाचव्या रकान्यात (मागील वर्षाच्या आकडेवारीतील टक्केवारी फरक) बदललेली टक्केवारी लिहावी.

$$\text{बदलातील सरासरी फरक} = \frac{\text{अंतिम बदलाची रक्कम}}{\text{मागील वर्षाची रक्कम}} \times १००$$

६. **अबक मर्यादित कंपनीच्या ३१.३.२०१९ आणि ३१.३.२०२० च्या उत्पन्न विवरणाच्या आधारे तुलनात्मक उत्पन्न विवरण तयार करा.**

तपशील	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)
विक्री	४,००,०००	६,००,०००
वजा : मालाची मूळ किंमत	२,२०,०००	३,६०,०००
ढोबळ नफा	१,८०,०००	२,४०,०००
वजा : अप्रत्यक्ष खर्च	८०,०००	१,००,०००
कर पूर्व शुद्ध नफा	१,००,०००	१,४०,०००
वजा : आयकर ५०%	५०,०००	७०,०००
कर आकारणी नंतरचा शुद्ध नफा	**५०,०००**	**७०,०००**

उत्तर : अबक मर्यादित कंपनीचे ३१.३.२०१८ आणि ३१.३.२०१९ रोजीचे तुलनात्मक उत्पन्न विवरण खालील प्रमाणे आहे.

तपशील	३१.३.२०१८ (₹)	३१.९.२०१९ (₹)	अंतिम बदल (₹)	टक्केवारीत बदल
विक्री	४,००,०००	६,००,०००	२,००,०००	५०% वाढ
वजा : मालाची मूळ किंमत	२,२०,०००	३,६०,०००	१,४०,०००	६३.६४% वाढ
ढोबळ नफा	१,८०,०००	२,४०,०००	६०,०००	३३.३३% वाढ
वजा : अप्रत्यक्ष खर्च	८०,०००	१,००,०००	२०,०००	२५.००% वाढ
कर पूर्व शुद्ध नफा	१,००,०००	१,४०,०००	४०,०००	४०.००% वाढ
वजा : आयकर ५०%	५०,०००	७०,०००	२०,०००	४०.००% वाढ
कर आकारणी नंतरचा शुद्ध नफा	**५०,०००**	**७०,०००**	**२०,०००**	**४०.००% वाढ**

गुण फायदे :

$$\% \text{ बदल} = \frac{\text{अंतिम बदलाची रक्कम}}{\text{मागील वर्षाची रक्कम}} \times १००$$

$$= \frac{२,००,०००}{४,००,०००} \times १००$$

$$= ५० \%$$

९.२.२ सामान्य आकाराचे विवरण (Common Size Statement)

अर्थ – सर्वसामान्य आकाराची विवरणे ही अशी विवरणे होय की, ज्यात वित्तीय विवरणांचे व्यक्तीगत आकडे काही सामान्य आधार (सरासरी) घेऊन शेकडा प्रमाणामध्ये परावर्तीत केले जातात. उत्पन्न विवरणात विक्रीची आकडेवारी १०० गृहीत धरून ही आकडेवारी शुद्ध विक्रीची टक्केवारी काढते जसे ताळेबंदाची बेरीज, एकूण शुद्ध विक्री इ.
उदाहरणार्थ : समजा एकूण निधीचे उपयोजन ₹ १६,००,००० आणि इमारत ₹ ४,००,०००आहे

$$\text{सूत्र} = \frac{\text{घटकाची रक्कम}}{\text{एकूण उपयोजित निधी}} \times १००$$

$$\text{नंतरची टक्केवारी} = \frac{\text{इमारतीची रक्कम}}{\text{एकूण उपलब्ध निधी}} \times १००$$

$$= \frac{४०००००}{१६००००००} \times १००$$

$$= २५\%$$

सामान्य आकाराच्या ताळेबंद तयार करण्याच्या पायऱ्या :

१) पहिल्या रकान्यामध्ये ताळेबंदातील एकूण पदे लिहावीत.

२) दुसऱ्या रकान्यामध्ये संपत्ती व देयतेच्या मागील वर्षातील अंतिम रकमा लिहाव्यात.

३) संपत्ती व देयतेचे चालू वर्षातील अंतिम रकमा लिहा.

४) मागील वर्षाच्या ताळेबंदातील विविध संपत्ती/देयतांचे, एकूण संपत्ती/देयतांशी सरासरी दर्शवा.

५) चालू वर्षाच्या ताळेबंदातील विविध संपत्ती/देयतांचे, एकूण संपत्ती/देयतांशी सरासरी दर्शवा.

७. X. Y.Z. यांच्या खालील ताळेबंदा आधारे ३१ मार्च २०२० रोजीचे सामान्य आकाराचे विवरण तयार करा.

ताळेबंद ३१ मार्च २०२० रोजीचा

देयता	रक्कम ₹	संपत्ती	रक्कम ₹
सामान्य भाग भांडवल	९,००,०००	स्थिर संपत्ती	९,००,०००
अग्रहक्क भाग भांडवल	८०,०००	गुंतवणूक	१,५०,०००
राखीव आणि वाढवा	१,५०,०००	चल संपत्ती	७,३०,०००
सुरक्षित कर्ज	३,००,०००		
असुरक्षित कर्ज	२,००,०००		
चल देयता	१,५०,०००		
	१७,८०,०००		**१७,८०,०००**

उत्तर :

सामान्य आकाराचे ३१ मार्च २०२० रोजीचे विवरण

तपशील		रक्कम ₹	टक्केवारी
I] निधीचे स्रोत			
१) मालकीचा निधी			
अ) सामान्य भाग भांडवल		९,००,०००	५५.२१%
ब) अग्रहक्क भाग भांडवल		८०,०००	४.९%
क) राखीव		१,५०,०००	९.२%
		११,३०,०००	६९.३३%
(–) काल्पनिक संपत्ती		Nil	
एकूण मालकीचा निधी		११३०,०००	६९.३३%
२) कर्जाऊ निधी			
सुरक्षित कर्ज		३,००,०००	१८.४०%
असुरक्षित कर्ज		२,००,०००	१२.२७%
एकूण कर्जाऊ निधी		५,००,०००	३०.६७%
एकूण उपयोजित निधी		**१६,३०,०००**	**१००%**
II] निधीचा उपयोग			
१) स्थिर संपत्ती		९,००,०००	५५.२१%
२) गुंतवणूक		१,५०,०००	९.२०%
खेळते भांडवल			
चल संपत्ती	₹ ७,३०,०००		
(–) चल देयता	₹ १,५०,०००		
शुद्ध निव्वळ खेळते भांडवल		५,८०,०००	३५.५९%
एकूण उपयोजित निधी		**१६,३०,०००**	**१००%**

उदाहरण क्र. ८ : खालील माहितीच्या आधारे दि.३१.३.२०१९ आणि ३१.३.२०२० रोजी संपणाऱ्या वर्षाचे सर्व सामान्य आकाराचे उत्पन्न विवरण तयार करा.

तपशील	३१.१.२०१९ (₹)	३१.३.२०२० (₹)
निव्वळ विक्री	५,००,०००	६,००,०००
वजा : विक्री केलेल्या मालाची मूळ किंमत	३,००,०००	३,६०,०००
ढोबळ नफा	२,००,०००	२,४०,०००
वजा : कार्यालय व प्रशासकीय खर्च	५५,०००	७२,०००
वजा : विक्री आणि वितरण खर्च	५२,५००	६६,०००
शुद्ध नफा	९२,५००	१,०२,०००

उत्तर : दि. ३१.३.२०१९ आणि ३१.३.२०२० रोजी संपणाऱ्या वर्षाचे सर्व सामान्य आकाराचे उत्पन्न विवरण.

तपशील	रक्कम (₹)	टक्केवारी %	रक्कम (₹)	टक्केवारी %
निव्वळ विक्री	५,००,०००	१००%	६,००,०००	१००%
वजा : मालाची मूळ किंमत	३,००,०००	६०%	३,६०,०००	६०%
ढोबळ नफा	२,००,०००	४०%	२,४०,०००	४०%
वजा : कार्यालय व प्रशासकीय खर्च	५५,०००	११%	७२,०००	१२%
वजा : विक्री आणि वितरण खर्च	५२,५००	१०.५%	६६,०००	११%
शुद्ध नफा	९२,५००	१८.५%	१,०२,०००	१७%

या ठिकाणी निव्वळ विक्री हा आधार आहे. दि.३१.३.२०१९ वर्षअखेर निव्वळ विक्री ₹ ५,०,००० असून आधार १००% आहे. तसेच दि.३१.३.२०२० च्या वर्षअखेर निव्वळ विक्री ₹ ६,००,००० आहे आणि याचा आधार १००% आहे.

विक्री केलेल्या मालाची मूळ किंमत दि.३१.३.२०१९ ची %

$$= \frac{\text{विक्री केलेल्या मालाची मूळ किंमत}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$$

$$= \frac{३,००,०००}{५,००,०००} \times १००$$

$$= ६०\%$$

विक्री केलेल्या मालाची मूळ किंमत दि.३१.३.२०२० ची %

$$= \frac{\text{विक्री केलेल्या मालाची मूळ किंमत}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$$

$$= \frac{३,००,०००}{६,००,०००} \times १००$$

$$= ६०\%$$

सामान्य आकाराच्या विवरणाचे फायदे (Advantages of Common Size Statement)

(१) सर्व सामान्य आकाराची विवरणे ताळेबंद आणि उत्पन्नच्या विविध घटकातील प्रवृत्ती किंवा कल दर्शविते म्हणून अशी विवरणे लाभ क्षमतेची तुलना करण्यास फार उपयोगी आहे. तसेच दोन व्यवसाय संस्थांमधील वित्तिय परीस्थिती समजण्यास उपयुक्त ठरते.

(२) हे दोन संस्थेतील तुलना करण्यास सुद्धा उपयोगी आहे. कारण विविध संस्थाचे वित्तिय विवरणे एका समान पदांमधे दर्शविणे शक्य होते.

(३) नफा तोटा लेखातील विविध पदांचे सहसंबंध प्रस्थापित करणे शक्य होते. उदा. उत्पन्न विवरण व विक्री किंवा ताळेबंदातील विविध पदांचे संपत्ती/देयतांशी असणारे सहसंबंध अभ्यासता येते.

९.२.३ रोख प्रवाह विश्लेषण (Cash Flow Statement) :

वित्तीय विश्लेषण करण्याची रोख प्रवाह विश्लेषण हे एक अत्यंत महत्वाचे तंत्र आहे. रोख प्रवाह विश्लेषणात रोख प्रवाह विवरण तयार करून त्यात रोख रकमेचे स्रोत आणि क्षमता दाखविली जाते. एका विशिष्ट कालावधीत येणारा रोख प्रवाह आणि जाणारा रोख प्रवाह विविध माध्यमाद्‌वारे होणारे परिणाम रोख प्रवाह विवरणात दाखविता येतात. दोन ताळेबंदातील रोख शिल्लकेत होणाऱ्या बदलाचे विश्लेषण करता येते. कमी कालावधीच्या नियोजनाकरिता रोख प्रवाह विश्लेषण अधिक उपयोगी आहे.

एका विशिष्ट कालावधीतील रोख रक्कमेचा येणारा प्रवाह आणि जाणारा प्रवाहाचे स्रोत आणि परिणाम विश्लेषण करणारे विवरण म्हणजे रोख प्रवाह विवरण होय.

रोख प्रवाह विवरणाचे महत्त्व (Importance of Cash Flow Statement) :

(१) अल्पकालीन आर्थिक नियोजन व निर्णय घेण्यासाठी उपयुक्त : विशिष्ट कालावधीतील रोख व ततसंबंधीचा उपयोग रोख प्रवाह विवरणामुळे समजतो व त्यामुळे व्यवसायाच्या वित्तीय परिचलनाच्या आणि गुंतवणुकीच्या गरजांचे नियोजन करता येते.

(२) तरल स्थितीच्या विश्लेषणास उपयुक्त : रोख प्रवाह विवरण हे मासिक किंवा त्रैमासिक कालावधीसाठी तयार केले जाते. त्यामुळे तरलता शोधण्यास उपयुक्त ठरते. तरलेतेचे विश्लेषण बँकांना व वित्तीय संस्थांना व्यवसायाच्या चल देयता क्षमता समजण्यास उपयुक्त ठरते.

(३) कार्यक्षम रोख व्यवस्थापनासाठी उपयुक्त : रोख प्रवाह विवरणामुळे व्यवसायाची वाढावा आणि तुटीची माहिती मिळते व्यवसायाला वाढावा असल्यास अल्पकालीन गुंतवणूक व तूट असल्यास अल्प काळासाठी कर्ज घेण्याची व्यवस्था करणे शक्य होते.

(४) तुलनात्मक अभ्यासासाठी उपयुक्त : रोख प्रवाह विवरणाची तुलना रोख अदांज पत्रकाशी केल्यास व्यवसायाच्या रोखीची साधने कशी निर्माण झाली आहे आणि रोख अदांजपत्रकाप्रमाणे त्याचा उपयोग कसा केला आहे हे समजले तसेच रोख प्रवाह विवरण व रोख अदांजपत्रकातील फरकाची कारणे शोधून आवश्यक उपाययोजन करणे शक्य होते.

(५) प्राप्ती आणि शोधनाचा अभ्यास करण्यास उपयुक्त : रोख प्रवाह विवरणामुळे ऋणको, स्कंध आणि चल संपत्तीच्या माध्यमातून किती जलद गतीने रोख रक्कम निर्माण केली तसेच चल देयतेचे किती जलद गतीने शोधन केले हे समजते, यावरून व्यवस्थापनला भविष्यातील रोखीचे खरे चित्र स्पष्ट होते.

(६) लाभांश जाहीर करण्यास उपयुक्त : लाभांश जाहीर करण्यापूर्वी व्यवस्थापन रोख प्रवाह विवरणाचा आधार घेते त्यावरून व्यवसायाच्या परिचालन कृतीतून रोखीची निर्मिती लक्षात येते व त्यानुसार लाभाशांचे शोधन करणे शक्य होते.

(७) नियोजनाचे साधन : व्यवस्थापनाला व्यवसायाच्या भविष्य कालीन गुंतवणूक व वित्तीय नियोजन करणे रोख प्रवाह विवरणामुळे शक्य होते.

रोख प्रवाह विवरणाचे उपयोग (Uses of cash Flow Statement) :

खालील माहितीचे उत्तर देण्यासाठी रोख प्रवाह विवरण हे एक उपयुक्त ऐतिहासिक साधन होय.

(१) व्यवसायाची तरल स्थिती कशी आहे?

(२) शुद्ध नफा वाढण्याचे कारण?

(३) व्यवसायाला शुद्ध तोटा असतांना रोख शिल्लक का वाढली?

(४) चालू कृतीतून निधी उभारण्यासाठी खेळत्या भांडवलाची गरज का आहे?

(५) संस्थेला असलेली निधीचा गरज बहिर्गत/बाह्य वित्तीय स्रोतामधून कशी पूर्ण होते?

(६) संस्थेची चल संपत्ती ऐवजी इतर संपत्ती का विकली गेली?

रोख प्रवाह विवरणाचे सादरीकरण (Presentation of Cash Flow Statement) :

लेखांकीय AS – ३ नुसार एका विशिष्ट कालावधीतील व्यवसायिक व्यवहारांचे वर्गीकरण करतांना योणारी रोख आणि जाणारी रोखीचा अहवाल ज्या विवरणात तीन श्रेणीमध्ये सादर केला जातो त्याला रोख प्रवाह विवरण असे म्हणतात.

रोख प्रवाह विवरणाचा नमुना

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
I] परिचालन कार्यामुळे होणारे रोख प्रवाह		
शुद्ध नफा	xxxx	
अनार्थिक / अपरिचालन खर्चाचे समायोजन		
(+) घसारा /अवक्षयन	xxxx	
(+) व्याज दिले	xxxx	
(+) संपत्ती विक्रीवरील तोटा	xxxx	
(–) प्राप्त व्याज / प्राप्त लाभांश	xxxx	
(–) संपत्ती विक्रीवरील नफा	xxxx	
खेळते भांडवलातील बदलाचे समायोजन		
(अधिक) – चल देयतेत होणारी वाढ	xxxx	
(अधिक) – चल संपत्तीत होणारी घट	xxxx	
(वजा) – चल संपत्तीत होणारी वाढ	xxxx	
(वजा) – चल देयतेत होणारी घट	xxxx	
कार्य संचालन कार्यातून मिळणारी रोख		xxxx
II] गुंतवणूक कार्यामुळे रोख प्रवाह		
(अधिक) :– १) प्राप्त व्याज / प्राप्त लाभांश	xxxx	
२) संपत्ती व गुंतवणुकीची विक्री	xxxx	
(वजा) :– १) स्थिर संपत्ती आणि गुंतवणूक खरेदी	xxxx	
गुंतवणूक कार्यातून मिळणारी रोख		xxxx
III] आर्थिक / वित्तीय कार्यातून रोख प्रवाह		
(अधिक):– १) भाग आणि कर्ज रोखे विक्री	xxxx	
२) घेतलेले कर्ज	xxxx	
(वजा) :– १) भाग आणि कर्ज रोखे परतफेड	xxxx	
२) कर्जाची परतफेड	xxxx	
३) व्याज / लाभांश दिले	xxxx	
वित्तीय कार्यातून मिळणारी रोख		xxxx
शुद्ध / निव्वळ रोख रकमेत होणारी वाढ / घट		
(अधिक) :– रोख खाते सुरुवातीची (शिल्लक + बँक शिल्लक)		xxxx
अखेरची रोख (रोख खाते अखेरची शिल्लक + बँक शिल्लक)		xxxx

रोख प्रवाह विवरण उदाहरणे

उदाहरण क्र.१ : खालील माहितीवरून रोख प्रवाह विवरण तयार करा. ३१ मार्च २०१९

तपशील	रक्कम (₹)
प्रारंभिक रोख शिल्लक	३०,०००
अंतिम रोख शिल्लक	३४,०००
मालसाठ्यातील घट	१६,०००
देय्य विपत्रातील वाढ	२४,०००
स्थिर संपत्तीची विक्री	६०,०००
दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचे शोधन	१,००,०००
वर्षभरातील शुद्ध नफा	४,०००

उत्तर :

रोख प्रवाह विवरण

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
अ) कार्य संचालनापासून रोख कर आकारणी पूर्वीचा शुद्ध नफा		४,०००
(+) चल संपत्तीत घट		
मालसाठा	१६,०००	
(+) चल देयतेत वाढ		
देय्य विपत्र	२४,०००	४०,०००
अ) कार्य संचालनापासून रोख		४४,०००
ब) गुंतवणूक उपक्रमापासून रोख		
स्थिर संपत्ती विक्री	६०,०००	६०,०००
क) वित्तीय उपक्रमापासून रोख		
दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचे शोधन	१,००,०००	
क) वित्तीय उपक्रमापासून रोख		१,००,०००
रोख मधील शुद्ध वाढ आणि रोख (अ + ब + क)		४,०००
प्रारंभिक रोख शिल्लक		३०,०००
अंतिम रोख शिल्लक		३४,०००

उदाहरण क्र. २ : रोख प्रवाह विवरण

खालील स्थिती विवरण श्री. आनंद यांचे असून १ एप्रिल २०१८ आणि ३१ मार्च २०१९ करीता रोख प्रवाह विवरण तयार करा.

देयता	१ एप्रिल २०१८ रक्कम ₹	३१ मार्च २०१९ रक्कम ₹	संपत्ती	१ एप्रिल २०१८ रक्कम ₹	३१ मार्च २०१९ रक्कम ₹
भांडवल	१,४८,०००	१,४९,०००	मालसाठा	२५,०००	२२,०००
विविध धनको	३६,०००	४१,०००	ऋणको	३५,०००	३८,४००
दीर्घ मुदती कर्ज	३०,०००	४५,०००	रोख	४,०००	३,६००
			इमारत	५०,०००	५५,०००
			यंत्र	८०,०००	८६,०००
			जमीन	२०,०००	३०,०००
	२,१४,०००	२,३५,०००		२,१४,०००	२,३५,०००

उत्तर :

रोख प्रवाह विवरण

१ एप्रिल, २०१८ आणि ३१ मार्च, २०१९ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता

तपशील	रक्कम (₹)	रक्कम (₹)
अ) कार्य संचालनापासून रोख		
वर्षभरातील नफा (१,४९,००० – १,४८,०००)	१,०००	
(+) : चल संपत्तीतील घट		
मालसाठा (२५,००० – २२,०००)	३,०००	
(+) : चल देयतेतील वाढ		
विविध धनको (४१,००० – ३६,०००)	५,०००	
(–) : चल संपत्तीतील वाढ		
ऋणको (३५,००० – ३८,४००)	(३,४००)	
अ) कार्य संचालनापासून रोख		५,६००
ब) गुंतवणूक उपक्रमापासून रोख		
जमीन खरेदी (३०,००० – २०,०००)	१०,०००	
यंत्र खरेदी (८६,००० – ८०,०००)	६,०००	
इमारत खरेदी (५५,०००–५०,०००)	५,०००	
ब) गुंतवणूक उपक्रमापासून रोख		२१,०००
क) वित्तीय उपक्रमापासून रोख		
दीर्घ मुदतीच्या कर्जाचे शोधन (४५,०००–३०,०००)	१५,०००	
क) वित्तीय उपक्रमापासून रोख		१५,०००
रोख मधील शुद्ध घट आणि रोख (अ + ब + क)		(४००)
प्रारंभिक रोख शिल्लक (१ एप्रिल, २०१८)		४,०००
अंतिम रोख शिल्लक (३१ मार्च, २०१९)		३,६००

९.३ अनुपाताचे विश्लेषण : अर्थ, उद्‌देश आणि वर्गीकरण.

अर्थ : अनुपात हे दोन लेखांकीय आकडेवारीचा संबंध दर्शविणारे गणितीय संख्याचे आगणन होय. म्हणून याला “आर्थिक अनुपात” असेही म्हणतात. आर्थिक अनुपात, दोन लेखांकीय आकड्यामध्ये अनुपात, प्रमाण आणि शेकडेवारी मध्ये व्यक्त केले जातात.

व्यवसायाच्या आर्थिक परिणामाचे मूल्यांकन करतांना विविध प्रकारचे लेखांकीय अनुपाताचा उपयोग केला जातो यालाच अनुपाताचे विश्लेषण असे म्हणतात.

उदाहरण : जर सकल लाभ ₹ ३०,००० असून विक्री ₹ १,२०,००० आहे. सकल लाभ अनुपात प्रमाण काढा. / ठरवा.

उत्तर : सकल लाभ अनुपात $= \dfrac{\text{सकल लाभ}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

$= \dfrac{३०,०००}{१,२०,०००} \times १००$

$= २५\%$

अशारितीने आर्थिक अनुपात हे दोन घटकातील किंवा घटकांच्या समूहामधील गुणात्मक संबंध दर्शविते.

अनुपाताचे उद्‌देश : अनुपात विश्लेषण आर्थिक माहिती पुरविते आणि गुंतागुंतीचे अंकगणितीय संबंध सोपे करण्यासाठी ज्याकडे अधिक लक्ष देणे आवश्यक असते अशी जटिल माहिती सोपी करून दर्शविते.

अनुपाताचे उद्‌देश पुढीलप्रमाणे आहेत.

(१) व्यवसायाची लाभ क्षमता, तरल शोधन क्षमता यांचे तुलनात्मक विश्लेषण करण्यासाठी सहाय्य करणे.

(२) व्यवसायात होणारे बदल माहीत करून घेणे.

(३) लेखांकीय अनुपात व्यवसाय संस्थेने केलेली कृती, गुंतवणूक आणि घेतलेले आर्थिक निर्णय बरोबर आहे किंवा नाही हे समजवून देण्यात मदत करतात. एक अर्थाने लेखांकीय अनुपात हे कार्य कुशलता वाढविण्यास कसे सहाय्यभूत ठरतात हे दर्शविते.

(४) अनुपात, विविध तुलनेकरिता उपयोगी आहे.

(अ) संस्थेमधील तुलना : संस्थेच्याच अनेक वर्षामध्ये तुलना.

(ब) संस्थामधील तुलना : संस्थांचा दर्जा ठरवितांना किंवा प्रकल्पाची उभारणी करतांना दोन संस्थांमध्ये केलेली तुलना.

अनुपाताचे वर्गीकरण : अनुपाताचे ज्या उद्‌देशाने आगणित केले जाते त्या अनुसार अनुपाताचे विविध गटात वर्गीकरण केले जाते.

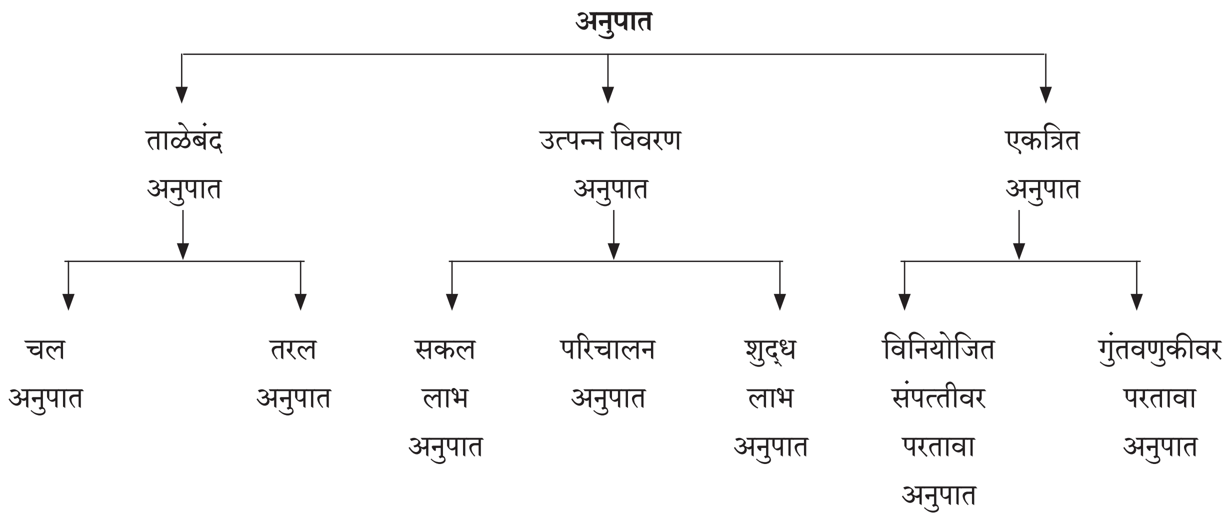

(अ) ताळेबंद अनुपात:

(१) चल अनुपात : हा असा अनुपात आहे की, जो चल संपत्ती आणि चल देयता यामध्ये संबंध प्रस्तापित करतो. आदर्श चल अनुपात २:१ समजला जातो यावरून असे दिसते की चल संपत्ती ही चल देयते पेक्षा दुप्पट आहे.

$$\text{चल अनुपात :} \quad \frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$$

चल संपत्ती	चल देयता
(१) विविध ऋणको	(१) विविध धनको
(२) सुटे साहित्य	२) देय विपत्र
(३) प्राप्य विपत्र	(३) अधिकोष अधिविकर्ष
(४) रोख आणि बँक शिल्लक	(४) पूर्व प्राप्त उत्पन्न
(५) गुंतवणूक	(५) अल्प मुदती कर्ज
(६) दिलेले अग्रीम व अल्प मुदती कर्ज	(६) कर आकारणीवरील तरतूद
(७) मालसाठा / स्कंध	(७) अदत्त खर्च
(८) पूर्वदत्त खर्च इत्यादी	(८) दावा न केलेले लाभांश इत्यादी

(२) तरल अनुपात / जलद अनुपात / आम्ल चाचणी अनुपात : हा अनुपात म्हणजे जलद संपत्ती आणि चल देयता यांच्यातील सहसंबंध होय.

जलद संपत्ती म्हणजे अशा चल संपत्ती होय की ज्या ताबडतोब किंवा अलप मुदतीच्या सूचनेवर कोणत्याही प्रकारचे मूल्य कमी न होता रोखीमध्ये रूपांतरीत होतात. चल संपत्ती मधून मालसाठा आणि पूर्वदत्त खर्च वजा केल्यास राहिलेल्या संपत्तीला जलद संपत्ती समजतात.

व्यवसाय संस्थेची तरल स्थिती मूल्यांकनात १:१. हा आदर्श जलद अनुपात आहे.

$$\text{तरल अनुपात} = \frac{\text{तरल संपत्ती/ जलद संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$$

तरल संपत्ती = चल संपत्ती – (स्कंध + पूर्वदत्त खर्च)

जलद संपत्ती = रोख शिल्लक + बँक शिल्लक + ऋणको
प्राप्यविपत्र + विपणन प्रतिभूती (Marketable securities)

(ब) उत्पन्न विवरण अनुपात / लाभ क्षमता अनुपात :

(१) सकल लाभ अनुपात : हा अनुपात शुद्ध विक्री आणि सकल लाभ यांच्यातील संबंध दर्शविते असे अनुपात, कोणते उत्पादन किंवा कोणत्या वस्तूंची विक्री आणि प्रक्रीया चालू ठेवण्यास सक्षम आहे. हे निश्चित करण्यासाठी मार्गदर्शक ठरतात.

सकल लाभ = शुद्‌ध विक्री – विक्री योग्य मालाची किंमत

विक्री योग्य मालाची किंमत = प्रारंभन स्कंध + खरेदी + प्रत्यक्ष खर्च – संवरण स्कंध

शुद्‌ध विक्री = विक्री – विक्री परत

$$\text{सकल लाभ अनुपात} = \frac{\text{सकल भाग}}{\text{शुद्‌ध विक्री}} \times १००$$

आपल्याला खर्चाची दोन गटात विभागणी करता येईल.

(अ) परिचालन खर्च (Operating Expenses): व्यवसायाच्या दैनंदिन प्रक्रिया पार पाडतांना खर्च केले जातात. त्या सर्व खर्चांचा अंतर्भाव परिचालन खर्चात होतो. उदा. कार्यालय व प्रशासन खर्च, विक्री व वितरण खर्च इ.

परिचालन लाभ = सकल लाभ – परिचालन खर्च

(ब) अपरिचालन खर्च (Non Operating Expenses): अपरिचालन खर्चात खालील खर्चाचा समावेश होतो. जसे स्थिर संपत्तीवरील घसारा, स्थिर संपत्ती विक्रीवरील तोटा, अग्नीपासून झालेले नुकसान, ख्यातीचे अपलेखन, भाग आणि कर्ज रोख्यावरील कसर, प्रास्तावित खर्च इत्यादी. परिचालन लाभ अनुपात व्यवसायाची परिचालन क्षमता दर्शवितो.

शुद्ध लाभ अनुपात : हा अनुपात शुद्ध लाभ आणि शुद्ध विक्री यांच्यातील संबंध दर्शवितो. हा अनुपात व्यवसायाच्या सर्वच क्षमतेवर प्रकाश टाकतो.

$$\text{शुद्ध लाभ अनुपात} = \frac{\text{शुद्ध लाभ}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$$

शुद्ध लाभ = परिचालन नफा + अपरिचालन उत्पन्न – अपरिचालन खर्च

अपरिचालन उत्पन्न (Non Operating Income) :

अपरिचालन उत्पन्न : अपरिचालन उत्पन्नात अव्यवसायिक कृत्यापासून झालेल्या उत्पन्नाचा समावेश असतो. जसे प्राप्त व्याज, प्राप्त लाभांश, प्राप्त नुकसानभरपाई, प्राप्त परतावा, स्थिर संपत्ती किंवा गुंतवणूक विक्रीवर मिळालेला नफा. असा शुद्ध लाभ, आयकर कपात करण्याआधी किंवा आयकर कपात केल्यानंतर ही घेता येतो.

या अनुपाताचा मुख्य उद्‌देश म्हणजे गुंतवणुकीवरील परतावा जाणून घेणे होय.

परिचालन अनुपात (Operating Ratio) : परिचालन नफा अनुपातामुळे परिचालन नफा आणि विक्री यांच्यातील संबंध दर्शविला जातो. सामान्यतः तो टक्केवारी स्वरूपात दर्शवितात. यालाच शुद्ध परिचालन नफा अनुपात असे म्हटले जाते.

सूत्र :

$$\text{परिचालन नफा अनुपात} = \frac{\text{परिचालन नफा}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$$

परिचालन नफा = ढोबळ नफा – परिचालन खर्च.

निव्वळ विक्री = विक्री – विक्री परत – विक्री खर्च

परिचालन अनुपात (Operating Ratio) :

परिचालन नफा अनुपातामुळे परिचालन नफा आणि विक्री यांच्यातील संबंध दर्शविला जातो. सामान्यतः तो टक्केवारी स्वरूपात दर्शवितात. यालाच शुद्ध परिचालन नफा अनुपात असे म्हटले जाते.

सूत्र :

$$\text{परिचालन अनुपात} = \frac{\text{विक्रीत मालाचे मूल्य + परिचालन खर्च}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$$

विक्रीत मालाचे मूल्य = प्रारंभण स्कंध + खरेदी + मजूरी – संवरण स्कंध

परिचालन खर्च = १) कार्यालय व प्रशासकीय खर्च
२) विक्री आणि वितरण खर्च
३) वित्त खर्च (कर्ज व कर्ज रोखेवरील व्याज वगळता)

निव्वळ विक्री = विक्री – विक्री परत – विक्री खर्च

(क) संयुक्त अनुपात (Combined Ratio) :

(अ) गुंतवणुकीवर परतावा (Returned on Investment ROI): हा अनुपात आयकरापूर्वीचा शुद्‌ध लाभ आणि विनियोजित भांडवलावरील व्याज यांच्यातील संबंध स्पष्ट करतो. हा अनुपात व्यवसायाची कार्यक्षमता व लाभ क्षमता याची एकूणच गणना आणि मूल्यमापन करतो.

गुंतवणुकीवर परतावा :

$$= \frac{\text{आयकरपूर्वीचा लाभ, व्याज, लाभांश}}{\text{विनियोजित भांडवल}} \times १००$$

बारावीच्या अभ्यासक्रमात कंपनी कायदा तपशीलात नसल्यामुळे गुंतवणूकीवरील परतावा

$$= \frac{\text{शुद्‌ध नफा}}{\text{विनियोजित भांडवल}} \times १००$$

विनियोजित भांडवल = समभाग भांडवल + अग्र हक्क भाग भांडवल + संचित आणि निधी + कर्ज रोख्यांपासूनचे भांडवल व इतर दीर्घ मुदती कर्ज

विनियोजित भांडवल = स्थिर संपत्ती + चल संपत्ती – चल देयता.

या अनुपाताद्‌वारे कंपनीच्या विनियोजित भांडवलसंबंधी प्रति रुपयात नफा निर्मितीची क्षमता दर्शविली जाते.

(ब) विनियोजित भांडवलावर परतावा अनुपात (Returned on Capital Employed ROCE): हा अनुपात व्याज, कर आणि भागधारकांचे भांडवल आणि शुद्‌ध लाभ यांच्यातील संबंधीची गणना करतो. हा भांडवल सम आणि अग्रहक्क भागधारकाकडून पुरविला जातो.

विनियोजित भांडवलावर : $\frac{\text{करपूर्वीचा लाभ}}{\text{शुद्‌ध विनियोजित भांडवल}}$

शुद्‌ध विनियोजित भांडवल = एकूण संपत्ती – चल देयता

= स्थिर संपत्ती + चल संपत्ती – चल देयता

या अनुपाताद्‌वारे भागधारकांनी गुंतविलेल्या निधीचा उपयोग होतो किंवा नाही हे दर्शविले जाते.

हा अनुपात गुंतवणूक परताव्यापेक्षा अधिक असावयास पाहिजे.

प्रात्यक्षिक उदाहरणे

ताळेबंद अणुपात

उदाहरण १ : एका कंपनीची चल संपत्ती आणि चल देयता खालील प्रमाणे होती.

ऋणको – ₹ ६०,०००, धनको – ₹ ३०,०००, देयविपत्र – ₹ २०,०००, स्कंध – ₹ ३०,०००, सुटे साहित्य – ₹ १०,०००, अधिकोष अधिविकर्ष = ₹ १०,००० चल अनुपाताची गणना करा.

(१) **चल संपत्ती** = ऋणको + स्कंध + सुटे साहित्य

= ६०,००० + ३०,००० + १०,०००

= ₹ १,००,०००

(२) **चल देयता** = धनको + देयविपत्र+ अधिकोष अधिविकर्ष

= ३०,००० + २०,००० + १०,०००

= ६०,०००

चल अनुपात $= \frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}} = \frac{१,००,०००}{६०,०००} = \frac{१०}{६} = \frac{५}{३}$ = ५:३

कृतीकार्य : १ कंपनीकडे चलसंपत्ती आणि चलदेयता आहे. ऋणको ₹ ९०,०००, धनको – ₹ ४५,०००, देयविपत्र ₹ १०,०००, स्कंध ₹ ४०,०००, सुटी अवजारे ₹२०,०००, बँक ओव्हर ड्राफ्ट ₹ २०,०००.चल अनुपाताची गणना करा. (उत्तर = २:१)

उदाहरण २ : एका कंपनीची चल देयता ₹ १,५०,००० होती आणि त्या कंपनीचा चल अनुपात ३:१ असा आहे. चल संपत्ती शोधा.

$$\textbf{चल अनुपात} = \frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$$

$$\frac{३}{१} = \frac{\text{चल संपत्ती}}{१,५०,०००}$$

$$\text{चल संपत्ती} = ३ \times १,५०,०००$$

$$= ₹\ ४,५०,०००$$

कृताकार्य : २ एका कंपनीची चल संपत्ती ₹ ६,००,००० होती आणि त्या कंपनीचा चल अनुपात २: १ असा आहे. चल देयता शोधा. (उत्तर = ₹ ३,००,०००)

उदाहरण ३ :

एकूण संपत्ती = ₹ २,२०,०००
स्थिर संपत्ती = ₹ १,००,०००
विनियोजित भांडवल = ₹ २,००,०००

या ठिकाणी कोणतीही दीर्घ मुदतीची गुंतवणूक नाही. **चल अनुपाताची गणना करा.**

उत्तर : चल अनुपाताची गणना

$$\textbf{चल अनुपात} = \frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$$

चल संपत्ती = एकूण संपत्ती – स्थिर संपत्ती
= २,२०,००० – १,००,०००
= ₹ १,२०,०००

चल देयता = एकूण संपत्ती – नियोजित भांडवल
= २,२०,००० – २,००,०००
= २०,०००

$$\textbf{चल अनुपात} = \frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$$

$$= \frac{१,२०,०००}{२०,०००} = ६:१$$

उदाहरण ४ : खालील माहितीच्या आधारे जलद अनुपाताची गणना करा.

खेळते भांडवल ₹ ५०,०००, चल संपत्ती ₹ ६०,०००, स्कंध – ₹ १०,०००, पूर्वदत्त खर्च – ₹ ४,०००

उत्तर : **जलद संपत्ती** = चल संपत्ती – स्कंध – पूर्वदत्त खर्च
= ६०,००० – १०,००० – ४,०००
= ₹ ४६,०००

$\therefore$ **जलद देयता** = चल संपत्ती – खेळते भांडवल

= ६०,००० – ५०,०००

= ₹ १०,०००

जलद अनुपात = $\frac{\text{जलद संपत्ती}}{\text{जलद देयता}}$

= $\frac{४६,०००}{१०,०००}$ = $\frac{४६}{१०}$ = ४.६ : १

उदाहरण ५ (जलद अनुपात) :

चल देयता – ₹ १,५०,०००, धनको – ₹ ३०,०००, खेळते/कार्यकारी भांडवल – ₹ ४,००,००० आणि इनवेंटरी – ₹ १,००,०००. **जलद अनुपाताची गणना करा.**

उत्तर : चल अनुपात = चल देयता + खेळते भांडवल

= १,५०,००० + ४,००,०००

= ₹ ५,५०,०००

जलद संपत्ती = चल संपत्ती – इनवेंटरी (सामग्री)

= ५,५०,००० – १,००,०००

= ₹ ४,५०,०००

जलद देयता = चलदेयता – बँक ओव्हर ड्राफ्ट

= १,५०,००० – ५०,०००

$\therefore$ = ₹ १,००,०००

जलद अनुपात = $\frac{\text{जलद संपत्ती}}{\text{जलद देयता}}$

= $\frac{४,५०,०००}{१,००,०००}$

= ४.५:१

उदाहरण क्र.१ : X Y Z कंपनीचा चल अनुपात २:१ आणि जलद अनुपात १.५:१ असा आहे. त्यांची चल देयता ₹ १,००,००० असून **स्कंधाच्या मूल्याची गणना करा.**

उत्तर : चल संपत्ती = $\frac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}}$

२ = $\frac{\text{चल संपत्ती}}{१,००,०००}$

चल संपत्ती = ₹ २,००,०००

जलद अनुपात = $\frac{\text{जलद संपत्ती}}{\text{जलद देयता}}$

१.५ = $\frac{\text{जलद संपत्ती}}{१,००,०००}$

जलद संपत्ती = १.५ × १,००,००० = ₹ १,५०,०००

स्कंध = चल संपत्ती – जलद संपत्ती

= २,००,००० – १,५०,०००

= ₹ ५०,०००

(B) उत्पन्न विवरण अनुपात (Income Statement Ratio) :

उदाहरण : (सकल लाभ अनुपात)

सकल लाभ अनुपाताची गणना करा.

विक्री – ₹ ५,४०,०००, शुद्ध खरेदी – ₹ ३,००,०००

विक्री परत – ₹ ४०,००० सवंरण स्कंध – ₹ ५०,०००

प्रारभंन स्कंध – ₹ ९०,०००

उत्तर :

विक्री योग्य मालाचे मूल्य = प्रारंभन स्कंध + खरेदी – सवंरण स्कंध

= ९०,००० + ३,००,००० – ५०,०००

= ₹ ३,४०,०००

शुद्ध विक्री = विक्री – विक्री परत

= ५,४०,००० – ४०,०००

= ₹ ५,००,०००

सकल लाभ = शुद्ध विक्री – विक्री योग्य मालाचे मूल्य

= ५,००,००० – ३,४०,०००

= ₹ १,६०,०००

सकल लाभ अनुपात $= \frac{\text{सकल लाभ}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

$= \frac{१,६०,०००}{५,००,०००} \times १००$

= ३२%

उदाहरण ७ : सकल लाभ अनुपात (Gross Profit Ratio)

खाली दिलेल्या अनुपाताच्या आधारे सकल लाभ अनुपाताची गणना करा. विक्री –₹ ५,००,०००, सकल लाभ अनुपात २५%, विक्री मूल्यावर .

उत्तर : विक्री योग्य मूल्यावर २५% सकल लाभ

त्याकरीता स्कंधाचे मूल्य ₹ १०० असले आणि हा स्कंध ₹ १२५ विकला म्हणून विक्री ₹ १२५. असेल तर सकल लाभ ₹ २५ येईल.

जर विक्री मूल्य ₹ ५,००,०००,तर सकल लाभ खालील प्रमाणे राहील :

सकल लाभ $= ५,००,००० \times \frac{२५}{१२५} = ₹ १,००,०००$

सकल लाभ अनुपात $= \dfrac{\text{सकल लाभ}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

$= \dfrac{१,००,०००}{५,००,०००} \times १००$

= २०%

उदाहरण ८ : शुद्ध लाभ अनुपात (Net Profit Ratio)

खालील माहितीच्या आधारे शुद्ध लाभ अनुपाताची गणना करा.

विक्री = ₹ ७,६०,०००

विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य = ₹ ५,२०,०००

अप्रत्यक्ष खर्च = ₹ १,२०,०००

उत्तर :

विक्री	=	₹ ७,६०,०००
वजा – विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य	=	₹ ५,२०,०००
सकल लाभ	=	₹ २,४०,०००
वजा – अप्रत्यक्ष खर्च	=	₹ १,२०,०००
शुद्ध लाभ	=	₹ १,२०,०००

शुद्ध लाभ अनुपात $= \dfrac{\text{शुद्ध लाभ}}{\text{विक्री}} \times १००$

$= \dfrac{१,२०,०००}{७,६०,०००} \times १००$

= १५.७९ %

उदाहरण ९ : शुद्ध लाभ अनुपात

कोमल कंपनीचा आर्थिक वर्ष २०१९–२० चा सकल लाभ ₹ ५,६०,००० आहे. **खालील माहितीच्या आधारे शुद्ध लाभ अनुपाताची गणना करा.**

प्रशासकीय खर्च = ₹ १,६०,०००

विक्री आणि वितरण खर्च = ₹ १,२०,०००

कर्ज रोखेवरील व्याज = ₹ ६०,०००

विक्री = ₹ २०,००,०००

शुद्ध लाभाची गणना

सकल लाभ	₹	५,६०,००० (₹)
वजा : प्रशासकीय खर्च	१,६०,०००	
विक्री आणि वितरण खर्च	१,२०,०००	
कर्ज रोखेवरील व्याज	८०,०००	३,६०,०००
शुद्ध लाभ		२,००,०००

शुद्ध लाभ अनुपात $= \dfrac{\text{शुद्ध लाभ}}{\text{विक्री}} \times १००$

$= \dfrac{२,००,०००}{२०,००,०००} \times १००$

= १०%

उदाहरण १० : परिचालन अनुपात (Operating Ratio)

परिचालन अनुपाताची गणना करा.

विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य = ₹ ७,००,०००

परिचालन खर्च = ₹ ६०,०००

विक्री = ₹ १०,००,०००

विक्री परत = ₹ ६०,०००

परिचालन अनुपात = $\dfrac{\text{विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य} - \text{परिचालन खर्च}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

शुद्ध विक्री = विक्री – विक्री परत

= १०,००,००० – ६०,०००

= ₹ ९,४०,०००

= $\dfrac{७,००,००० + ६०,०००}{९,४०,०००} \times १००$

=८०.८५%

उदाहरण ११ : खालील माहितीच्या आधारे परिचालन अनुपाताची गणना करा.

विक्री	₹ ५,००,०००
विक्री परत	₹ ५०,०००
प्रारंभण स्कंध	₹ ६०,०००
खरेदी	₹ २,२०,०००
सवंरण स्कंध	₹ ४०,०००
कार्यालय व प्रशासकीय खर्च	₹ ३४,०००
विक्री व विवरण खर्च	₹ ३६,०००

परिचालन अनुपात = $\dfrac{\text{विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य} + \text{परिचालन खर्च}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य = प्रारंभण स्कंध + खरेदी – सवंरण स्कंध

= ६०,००० + २,२०,००० – ४०,०००

= ₹ २,४०,०००

शुद्ध विक्री = विक्री – विक्री परत

= ५,००,००० – ५०,०००

= ₹ ४,५०,०००

परिचालन खर्च = कार्यालय व प्रशासकीय खर्च + विक्री व विवरण खर्च

= ३४,००० + ३६,०००

= ₹ ७०,०००

परिचालन अनुपात = $\dfrac{२,४०,००० - ७०,०००}{४,५०,०००} \times १००$

= ६८.८९ %

उदाहरण १२ : परिचालन अनुपात (Operating Ratio)

नोहा संस्थेचे दि. ३१ मार्च, २०२० चे व्यापार आणि नफा तोटा खाते खालील प्रमाणे आहे.

व्यापार आणि नफा तोटा खाते

नावे **जमा**

तपशील	रक्कम (₹)	तपशील	रक्कम (₹)
प्रारंभण स्कंध	४०,०००	विक्री	४,२०,०००
खरेदी	२,३०,०००	सवंरण स्कंध	६०,०००
मजुरी	८,०००		
सकल लाभ	२,०२,०००		
	४,८०,०००		४,८०,०००
प्रशासकीय खर्च	१२,०००	सकल लाभ	२,०२,०००
विक्री व वितरण खर्च	१४,०००		
सयंत्र विक्रीवरील तोटा	४०,०००		
शुद्ध लाभ	१,३६,०००		
	२,०२,०००		२,०२,०००

परिचालन अनुपात गणना करा.

उत्तर : परिचालन अनुपात $= \dfrac{\text{विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य + परिचालन खर्च}}{\text{शुद्ध विक्री}} \times १००$

विक्री योग्य स्कंधाचे मूल्य = विक्री – सकल लाभ

= ४,२०,००० – २,०२,०००

= ₹ २,१८,०००

$= \dfrac{२,१८,००० + (१२,००० + १४,०००)}{४,२०,०००} \times १००$

$= \dfrac{२,४४,०००}{४,२०,०००} \times १००$

= ५८.०९ %

उदाहरण १३ : संयुक्त अनुपात / मिश्र अनुपात (Combine Ratio / Mix Ratio)

खालील माहितीवरून गुंतवणुकीवरील परतावा काढा.

प्राप्त नफा – ₹ ५०,०००

भांडवल – ₹ २,००,०००

राखीव – ₹ १,००,०००

कर्ज – ₹ २,००,०००

गुंतवणुकीवरील परतावा $= \dfrac{\text{निव्वळ नफा}}{\text{विनियोजित भांडवल}} \times १००$

विनियोजित भांडवल = २,००,००० + १,००,००० + २,००,०००

$$= ₹ ५,००,०००$$

$$= \frac{५०,०००}{५,००,०००} \times १००$$

$$= १०\%$$

उदाहरण १४ : खालील माहितीवरून भांडवल गुंतवणुकीवरील परतावा शोधून काढा.

विक्री – ₹ १०,००,०००

विक्रीत मालाचे मूल्य – ₹ ५,००,०००

परिचालन खर्च– ₹ ३,००,०००

विनियोजित भांडवल ₹ ५,००,०००

$$\text{भांडवल गुंतवणुकीवरील परतावा} = \frac{\text{निव्वळ नफा}}{\text{विनियोजित भांडवल}} \times १००$$

$$\text{निव्वळ नफा} = १०,००,००० - ५,००,००० - ३,००,०००$$

$$= ₹ २,००,०००$$

$$= \frac{२,००,०००}{१,००,०००} \times १००$$

$$= ४०\%$$

तुलनात्मक ताळेबंद

खालील दिलेला ताळेबंद नोहा टेक्सटाईल लिमिटेड कंपनीचा आहे. त्या आधारे तुलनात्मक ताळेबंद तयार करून होणाऱ्या बदलावर भाष्य करा.

ताळेबंद (३१/०३/२०१८ आणि ३१/०३/२०१९ रोजीचा)

भांडवल व देयता	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)
चल देयता	२,००,०००	४,००,०००	स्थिर संपत्ती	१२,००,०००	१८,००,०००
राखीव निधी	३,००,०००	२,००,०००	वजा – घसारा अवितरित	२,००,०००	३,००,०००
१२% बँक कर्ज	५,००,०००	८,००,०००		१०,००,०००	१५,००,०००
भाग भांडवल	५,००,०००	१०,००,०००	चल संपत्ती	५,००,०००	९,००,०००
	१५,००,०००	२४,००,०००		१५,००,०००	२४,००,०००

उत्तर : **नोहा टेक्सटाईल्स लि. चे ३१.०३.२०१८ आणि ३१. ०३.२०१९ रोजीची तुलनात्मक ताळेबंद**

तपशील	३१/३/२०१८ (₹)	३१/३/२०१९ (₹)	अंतिम वाढ/घट (₹)	टक्केवारीत वाढ/घट(₹)
१) स्थिर सपंत्ती	१२,००,०००	१८,००,०००	६,००,०००	५०%
(–) संचित घसारा	२,००,०००	३,००,०००	१,००,०००	५०%
(अ) निव्वळ स्थिर संपत्ती	१०,००,०००	१५,००,०००	५,००,०००	५०%
चल संपत्ती	५,००,०००	९,००,०००	४,००,०००	८०%
(–) चार देयता	२,००,०००	४,००,०००	२,००,०००	१००%
(ब) खेळते भांडवल	३,००,०००	५,००,०००	२,००,०००	६६.६७%
(क) विनियोजित भांडवल	१३,००,०००	२०,००,०००	७,००,०००	५३.८४%
(ड) वजा-१२% बँक कर्ज	५,००,०००	८,००,०००	३,००,०००	६०%
(ई) भागधारकांचा निधी (क-ड)	८,००,०००	१२,००,०००	४,००,०००	५०%
भाग भांडवल	५,००,०००	१०,००,०००	५,००,०००	१००%
राखीव निधी	३,००,०००	२,००,०००	१,००,०००	३३.३३%
भागधारकांची निधी	८,००,०००	१२,००,०००	४,००,०००	५०%

कार्य टिपा : ताळेबंदात होणाऱ्या घट आणि वाढीची टक्केवारीची गणना.

२०१९ मध्ये पूर्णबदल

२०१९ मधील पूर्ण आकडेवारी

(१) $= \frac{६,००,०००}{१२,००,०००} \times १००$

= ५०% वाढ

(२) $= \frac{१,००,०००}{२,००,०००} \times १००$

= ५०% वाढ

टीपणी : तुलनात्मक ताळेबंदाचे विश्लेषण करतांना खालील निष्कर्ष दिसून आले.

१) एकूण स्थिर संपत्तीमध्ये ₹ ६,००,००० वाढ झाली म्हणजे स्थिर संपत्तीत ५०% वाढ झाली.

२) स्थिर संपत्ती अंशतः कर्ज घेऊन खर्दी केली आणि ₹ ५,००,००० चे भाग विक्रीसाठी काढले आणि त्यामुळे कर्जामध्ये वाढ झाल्याचे दिसून आले.

३) भाग भांडवलात ₹ ५,००,००० ची वाढ झाली ही वाढ १००% आहे. यामुळे कंपनीची आर्थिक परिस्थिती मजबूत झाल्याचे दिसून येते.

४) राखीव निधी / संचितीमध्ये ₹ १,००,००० घट झालेली दिसून येते ही घट ३३.३३% इतकी आहे. यावरून असे प्रतिबिंबीत होते की चालू वर्षात व्यवसायाला नुकसान झालेला आहे.

५) चल देयतेमध्ये ₹ २,००,००० ची वाढ दिसून येते. ही वाढ १००% आहे. परंतु चल संपत्ती सुद्धा ₹ ४,००,००० वाढल्याचे दिसते ही वाढ १०% इतकी आहे. याचे परिणाम खेळते भांडवलात ₹ २,००,००० वाढ झालेली दिसते. यामुळे कर्ज घेण्याच्या वित्तीय स्थितीत वाढ होते.

उदाहरण १५ :

तुलनात्मक उत्पन्न विवरण

शालीनी कंपनी लि. च्या खालील माहितीच्या आधारे तुलनात्मक उत्पन्न विवरण तयार करा.

तपशील	२०१८ (₹)	२०१९ (₹)
विक्री	६,००,०००	४,५०,०००
विक्री परत	१,००,०००	५०,०००
सकल लाभ अनुपात	४०%	५०%
कार्यालय व प्रशासकीय खर्च	५०,०००	४०,०००
विक्री आणि वितरण खर्च	५०,०००	४०,०००
इतर उत्पन्न	२५,०००	१५,०००
इतर खर्च	५,०००	५,०००
कर आकारण्याचा दर	५०%	५०%

उत्तर : शालीनी कंपनी लि.

तुलनात्मक उत्पन्न विवरण

तपशील	२०१८ (₹)	२०१९ (₹)	पूर्णपणे बदल (₹)	टक्केवारीत बदल वाढ/घट
सकल विक्री	६,००,०००	४,५०,०००	(१,५०,०००)	२५%घट
वजा : विक्री परत	१,००,०००	५०,०००	(५०,०००)	२०%घट
वजा : विक्री योग्य मूल्य किंमत	३,००,०००	२,००,०००	(१,००,०००)	३३.३३%
(अ) सकल लाभ	२,००,०००	२,००,०००	–	–
वजा : परिचालन खर्च	–	–	–	–
कार्यालय व प्रशासकीय खर्च	५०,०००	४०,०००	१०,०००	२०%वाढ
विक्री आणि वितरण खर्च	५०,०००	४०,०००	१०,०००	२०%वाढ
(ब)	१,००,०००	८०,०००	२०,०००	२०%वाढ
परिचालन लाभ / नफा	१,००,०००	१,२०,०००	२०,०००	२०%वाढ
अधिक : परिचालन उत्पन्न	२५,०००	१५,०००	(१०,०००)	४०%घट
वजा : अपरिचालन उत्पन्न	५,०००	५,०००	–	–
खर्च	१,२०,०००	१,३०,०००	१०,०००	८.३३%घट
वजा : ५०% कर	६०,०००	६५,०००	५,०००	८.३३%घट
कर नंतरचा शुद्ध लाभ	६०,०००	६५,०००	५,०००	८.३३%घट

टीपणी : वरील आर्थिक आकडेवारी विक्रीशी संबंधित आहे. कंपनीचा खर्च आणि उत्पन्न हे उत्साहवर्धक नसल्यामुळे शुद्ध लाभामध्ये फक्त ८.३३% वाढ दिसून येते.

सूत्र एका दृष्टीक्षेपात

(At a Glance of Formulas)

I) तुलनात्मक विवरण (Comparative Statement)

१) परिपूर्ण बदल = चालू वर्ष – मागील वर्ष

२) $\% \text{ बदल} = \dfrac{\text{परिपूर्ण बदल}}{\text{मागील वर्ष}} \times १००$

II) सामान्य आकाराचे विवरण (Common Size Statement)

१) ताळेबंद

$\text{सूत्र} = \dfrac{\text{वैयक्तिक घटकांची रक्कम}}{\text{एकूण उपलब्ध निधी}} \times १००$

२) उत्पन्न विवरण (Income Statement)

$\text{सूत्र} = \dfrac{\text{वैयक्तिक घटकांची रक्कम}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$

III) अनुपात विश्लेषण (Ratio Analysis)

१) ताळेबंद अनुपात

अ) $\text{चल अनुपात} = \dfrac{\text{चल संपत्ती}}{\text{चल देयता}} \times १००$

ब) $\text{जलद अनुपात} = \dfrac{\text{जलद संपत्ती}}{\text{जलद देयता}} \times १००$

२) उत्पन्न विवरण अनुपात (Income Statement Ratio)

अ) $\text{सकल लाभ अनुपात} = \dfrac{\text{सकल लाभ}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$

ब) $\text{परिचालन नफा अनुपात} = \dfrac{\text{परिचालन नफा}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$

क) $\text{शुद्ध नफा अनुपात} = \dfrac{\text{करपूर्वीचा शुद्ध नफा}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$

पर्यायी सूत्र

ड) $\text{परिचालन अनुपात} = \dfrac{\text{विक्रीत मालाचे मूल्य + परिचालन खर्च}}{\text{निव्वळ विक्री}} \times १००$

३) संयुक्त अनुपात / मिश्र अनुपात : (Mixed / Combined Ratio)

अ) $\text{भांडवल गुंतवणुकीवरील परतावा} = \dfrac{\text{व्याज आणि करपूर्वीचा शुद्ध नफा}}{\text{गुंतविलेले निव्वळ भांडवल}} \times १००$

ब) $\text{गुंतवणुकीवरील परतावा} = \dfrac{\text{करपूर्वीचा शुद्ध नफा}}{\text{विनियोजित भांडवल}} \times १००$

वस्तूनिष्ठ स्वरूपाचे प्रश्न

अ) खालील दिलेल्या पर्यायामधून योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

१) सकल लाभ अनुपात हा सकल लाभ आणि ....मधील सबंध दर्शवितो.

अ) शुद्ध रक्कम　　ब) शुद्ध विक्री

क) शुद्ध खरेदी　　ड) सकल विक्री

२) चल अनुपात = $\frac{\text{..................................}}{\text{चल देयता}}$

अ) जलद संपत्ती　　ब) जलद देयता

क) चल संपत्ती　　ड) वरील पैकी एकही नाही

३) तरल संपत्ती = ...

अ) चल संपत्ती + स्कंध　　ब) चल संपत्ती – स्कंध

क) चल संपत्ती – स्कंध + पूर्वदत्त खर्च　　ड) वरील पैकी एकही नाही

४) स्कंधाची विक्री योग्य मूल्य / किंमत ....

अ) विक्री – सकल लाभ　　ब) विक्री – शुद्ध लाभ

क) विक्री　　ड) वरील पैकी एकही नाही

५) १०० % शुद्ध लाभ अनुपात हा .... ला समान आहे.

अ) परिचालन अनुपात　　ब) परिचालन शुद्ध लाभ अनुपात

क) सकल लाभ अनुपात　　ड) चल अनुपात

६) सामान्य आकाराच्या विवरणला ....आवश्यक आहे.

अ) सामान्य आधाराची　　ब) रोजकीर्द नोंदी

क) रोख प्रवाह　　ड) चल अनुपात

७) देय विपत्र हे ....होय.

अ) दीर्घ मुदती कर्ज　　ब) चल देयता

क) तरल संपत्ती　　ड) शुद्ध हानी

८) साधारणतः चल अनुपात ....असतो.

अ) २:१　　ब) १:१　　क) १:२　　ड) ३:१

९) आर्थिक विवरण विश्लेषणावरून धनको ....जाणून घेण्यास उत्सुक असतात.

अ) तरलता　　ब) लाभ / नफा

क) विक्री　　ड) भाग भांडवल

ब) पुढील विधानासाठी एक शब्द, संज्ञा किंवा शब्द समूह द्या.

१) दोन वेगवेगळ्या कालावधीचे लाभ क्षमता दर्शविणारे विवरण.

२) शुद्ध विक्री आणि सकल लाभ यांच्यातील संबंध स्पष्ट करणारा अनुपात.

३) लाभ क्षमता मापनाचे आर्थिक विवरणाचे निर्णायक मूल्यांकन.

४) दोन लेखांकीय आकड्यामध्ये संबंध दर्शविणारी विशिष्ट गणितीय संख्या.

५) रोख रकमेत ताबडतोब परावर्तीत करता येऊ शकणारी संपत्ती.

६) व्यवसाय चालकाने गुंतविलेले भांडवल आणि शुद्‌ध लाभ यांच्यातील संबंध स्पष्ट करणारा अनुपात.

७) व्यवसायाच्या वेगवेगळ्या कालावधीचे किंवा मागील वर्ष व चालू वर्षाच्या वित्तीय स्थितीची माहिती दर्शविणारे विवरण.

८) एका विशिष्ट कालावधीचे रोख आणि रोख प्रवाहात होणारे बदल दर्शविणारे विवरण.

९) दीर्घ मुदतीत संपत्ती आणि गुंतवणूक संपादन करण्यासाठी केलेले संबंधित कार्य.

१०) जलद संपत्ती आणि चल देयता यांच्यातील संबंध स्थापन करणारा अनुपात.

क) खालील विधाने चूक कि बरोबर सकारण ते लिहा.

१) वित्तीय विवरणात केवळ ताळेबंदाचा समावेश होतो.

२) वित्तीय विवरणाचे विश्लेषण हे साधन आहे तोडगा नव्हे.

३) स्थिर संपत्तीची खरेदी परिचालन रोख प्रवाह आहे.

४) दिलेला लाभांश हा निधीचा स्रोत नाही.

५) सकल लाभ हा शुद्‌ध विक्रीवर अवलंबून असतो.

६) प्रभूतीची रोखीने खरेदी हा निधीचा वापर समजला जातो.

७) अनुपात विश्लेषण दोन संस्थामधील तुलनेकरिता उपयोगी आहे.

८) अलप मुदतीच्या ठेवी रोकड समतुलय किंवा समान असतात.

९) क्रियाशील अनुपात आणि उलाढाल अनुपात हे एकसमान आहे.

१०) चल अनुपात हा फक्त व्यवसायाच्या तरलतेची आगणन करतो.

११) अनुपात विश्लेषणात व्यवसायाची वित्तीय सुबोधता आणि लाभ क्षमतेची मापना / आगणन होते.

१२) चल अनुपात सामान्यपणे ३:१ असते.

ड) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) तुलनात्मक विवरणाचे दोन उद्‌देशांचा उल्लेख करा.

२) येणाऱ्या रोख प्रवाहाचे तीन उदाहरण लिहा.

३) जाणाऱ्या रोख प्रवाहाचे तीन उदाहरण लिहा.

४) अनुपात विश्लेषणाचा अर्थ स्पष्ट करा.

५) सकल लाभ अनुपाताचे सूत्र लिहा.

६) सकल लाभाचे सूत्र लिहा.

७) चल संपत्तीचे कोणतेही तीन उदाहरणे द्या.

८) चल अनुपाताचे सूत्र लिहा.

९) जलद संपत्तीचा सूत्र स्पष्ट करा.

१०) विक्री योग्य मालाचे सूत्र लिहा.

११) सरासरी स्कंधाचा सूत्र स्पष्ट करा.

प्रात्यक्षिक उदाहरणे

१. **अमर ट्रेडर्स यांच्या ३१ मार्च २०१८ आणि ३१ मार्च २०१९ च्या ताळेबंदाच्या आधारे तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.**

ताळेबंद (३१/०३/२०१८ आणि ३१/०३/२०१९ रोजीचा)

देयता	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)
भांडवल	६०,०००	७२,०००	स्थिर संपत्ती	१,२०,०००	१,५०,०००
निधी आणि वाढवा	२४,०००	३०,०००	चल संपत्ती	२८,०००	२७,०००
कर्ज	३४,०००	५१,०००			
धनको	३०,०००	२४,०००			
	१,४८,०००	१,७७,०००		१,४८,०००	१,७७,०००

२. **अल्फा लिमिटेड यांच्या खालील ताळेबंदावरून ३१/०३/२०१८ आणि ३१ मार्च २०१९ रोजीचे तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.**

ताळेबंद (३१/०३/२०१८ आणि ३१/०३/२०१९ रोजीचा)

देयता	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)
सम हक्क भाग भांडवल	२,००,०००	२,५०,०००	जमीन	८०,०००	१,००,०००
१२% अग्रहक्क भाग	८०,०००	८०,०००	इमारत	६०,०००	९०,०००
निधी आणि वाढवा	१,००,०००	१,४०,०००	यंत्र व सयंत्र	७३,०००	१,७३,०००
१५% कर्ज रोखे	६०,०००	५१,०००	मालसाठा	१,५०,०००	१,१०,०००
धनको	५०,०००	८०,०००	ऋणको	१,२८,०००	१,४०,०००
देयविपत्र	१०,०००	६,०००	बँक	३४,०००	३७,०००
करासाठी तरतूद	२५,०००	४३,०००			
	५,२५,०००	६,५०,०००		१,४८,०००	१,७७,०००

३. **३१/०३/२०१८ आणि ३१/०३/२०१९ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.**

सपंत्ती व देयता खालील प्रमाणे

तपशील	३१/०३/२०१८ (₹)	३१/०३/२०१९ (₹)
१) स्थिर संपत्ती	१,२०,०००	१,५०,०००
२) भाग भांडवल	६०,०००	७२,०००
३) चल संपत्ती	२८,०००	२७,०००
४) निधी आणि वाढवा	२४,०००	३०,०००
५) कर्ज	३४,०००	५७,०००
६) चल देयता	३०,०००	२४,०००

४. ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.

तपशील	३१/०३/२०१७ (₹)	३१/०३/२०१८ (₹)
१) चल देयता	६०,०००	४८,०००
२) स्थिर संपत्ती	२,४०,०००	३,००,०००
३) कर्ज	६८,०००	१,०२,०००
४) भाग भांडवल	१,२०,०००	१,४४,०००
५) निधी आणि वाढवा	४८,०००	६०,०००
६) चल संपत्ती	५६,०००	५४,०००

५. खालील माहितीवरून नोहा लिमीटेडचे ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता तुलनात्मक उत्पन्न विवरण तयार करा.

तपशील	३१/०३/२०१७ (₹)	३१/०३/२०१८ (₹)
विक्री	२,००,०००	३,००,०००
आयकर	५०%	५०%
विक्रीत मालाची किंमत	१,२०,०००	८०,०००
अप्रत्यक्ष खर्च	८,०००	१२,०००

६. खालील माहितीवरून सौरभ लिमीटेडचे ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ रोजी संपणाऱ्या वर्षाकरिता उत्पन्न विवरण तयार करा.

तपशील	३१/०३/२०१७ (₹)	३१/०३/२०१८ (₹)
विक्री	४,००,०००	६,००,०००
अप्रत्यक्ष खर्च	१६,०००	२४,०००
विक्रीत मालाची किंमत	२४,०००	५६,०००
आयकर	५०%	५०%

७. साक्षी ट्रेडर्स यांचे ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ रोजी संपणाऱ्या वर्षाचे ताळेबंद खालीलप्रमाणे आहे. त्यावरून सामान्य आकाराचे ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ चे ताळेबंद तयार

ताळेबंद (३१/०३/२०१८ आणि ३१/०३/२०१९ रोजीचा)

देयता	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१८ (₹)	३१.३.२०१९ (₹)
सम हक्क भाग भांडवल	८०,०००	८०,०००	स्थिर संपत्ती	१,२०,०००	१,४४,०००
अग्रहक्क भाग भांडवल	२०,०००	२०,०००	गुंतवणूक	२०,०००	२०,०००
राखीव निधी	२०,०००	२४,०००	चल संपत्ती	६०,०००	४८,०००
सुरक्षित कर्ज	४०,०००	१६,०००			
असुरक्षित कर्ज	२०,०००	३६,०००			
चल देयता	२०,०००	३६,०००			
	२,००,०००	२,१२,०००		२,००,०००	२,१२,०००

८. ३१/०३/२०१७ आणि ३१/०३/२०१८ या संपणाऱ्या वर्षाकरिता सामान्य आकाराचे उत्पन्न विवरण तयार करा.

तपशील	३१/०३/२०१७ (₹)	३१/०३/२०१८ (₹)
विक्री	२,००,०००	२,५०,०००
विक्रीत मालाचे मूल्य	१,५०,०००	१,७०,०००
कार्यालय आणि प्रशासकीय खर्च	४,०००	६,०००
विक्री आणि वितरण खर्च	६,०००	१,०००

९. साक्षी लिमिटेडच्या खालील ताळेबंदावरुन रोख प्रवाह विवरण तयार करा.

देयता	३१.३.२०१७ (₹)	३१.३.२०१८ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१७ (₹)	३१.३.२०१८ (₹)
भाग भांडवल	२,००,०००	३,००,०००	रोकड	२०,०००	३०,०००
धनको	६०,०००	९०,०००	ऋणको	१,४०,०००	२,५०,०००
नफा तोटा खाते	४०,०००	७०,०००	मालसाठा	८०,०००	७०,०००
			जमीन	६०,०००	१,१०,०००
	३,००,०००	४,६०,०००		३,००,०००	४,६०,०००

उत्तर : १) कृती कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ ४०,००० २) गुंतवणूक कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ ५०,०००
३) आर्थिक कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ १,००,०००

१०. कुणाल ट्रेडर्सच्या खलील ताळेबंदावरुन रोख प्रवाह विवरण तयार करा.

देयता	३१.३.२०१७ (₹)	३१.३.२०१८ (₹)	संपत्ती	३१.३.२०१७ (₹)	३१.३.२०१८ (₹)
भाग भांडवल	२,००,०००	२,५०,,०००	रोकड	३०,०००	४७,०००
धनको	७०,०००	४५,०००	ऋणको	१,२०,०००	१,१५,०००
नफा तोटा खाते	१०,०००	२३,०००	मालसाठा	८०,०००	९०,०००
			जमीन	५०,०००	६०,०००
	२,८०,,०००	३,१८,०००		२,८०,,०००	३,१८,०००

उत्तर : १) कृती कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ १७,००० (१३,००० + ५,००० – १,०००)
२) गुंतवणूक कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ ६,००० ३) आर्थिक कार्यामुळे रोख प्रवाह ₹ १,००,०००

११. कंपनीकडे खालील चल संपत्ती आणि चल देयता आहे.

ऋणको – ₹ १,२०,०००, धनको – ₹ ६०,०००

देयविपत्र – ₹ ४०,००० मालसाठा – ₹ ६०,०००

सुटी अवजारे – ₹ २०,००० बँक ओव्हर ड्राफ्ट – ₹ २०,०००

चल अनुपात काढा.

उत्तर : चल अनुपात = ५ : ३

१२) कंपनीची चल संपत्ती ₹ ६,००,०००, आणि तिचे चल अनुपात २:१ आहे तेव्हा चल देयता शोधून काढा?

उत्तर : चल देयता = ₹ ३,००,०००

१३) चल देयता – ₹ ३,००,०००,

खेळते भांडवल – ₹ ८,००,०००

सामग्री– ₹ २,००,०००

जलद अनुपात काढा.

उत्तर : जलद अनुपात = ३ : १

१४) सकल लाभ अनुपात काढा.

विक्री – ₹ २,७०,०००,

निव्वळ खरेदी – ₹ १,५०,०००

विक्री अनुपात – ₹ २०,०००

संवरण स्कंध – ₹ २५,०००

प्रारंभग स्कंध – ₹ ४५,०००

उत्तर : सकल लाभ अनुपात = ३२%

१५) खालील माहितीवरून शुद्ध नफा अनुपात काढा.

विक्रीत मालाचे मूल्य – ₹ ३,५०,०००,

परिचालन खर्च – ₹ ३०,०००

विक्री – ₹ ५,००,०००

विक्री परत – ₹ ३०,०००

उत्तर : परिचालन अनुपात = ८०.८५%

१६) आगणन करा?

१) चल संपत्ती – ₹ ३,००,०००,

२) चल देयता – ₹ १,००,०००,

चल अनुपात काढा.

उत्तर : चल अनुपात = ३ : १

कृती कार्य :

१) वर्तमान पत्रात / वार्षिक अहवाल प्रसिद्‌ध झालेले कंपनीचे ताळेबंद मिळवा आणि त्यावरून तुलनात्मक ताळेबंद तयार करा.

२) वर्तमान पत्रात / वार्षिक अहवाल प्रसिद्‌ध झालेले कंपनीचे नफा तोटा खाते आणि ताळेबंद मिळवा आणि त्यावरून कंपनीचा वार्षिक आहवाल आणि विविध अनुपात शोधून काढा.